

سیره امام علی (علیه السلام) در مواجهه با مفاسد اخلاقی

پروانه ماهروبختیاری^۱

چکیده

پژوهش حاضر با عنوان بررسی سیره امام علی (علیه السلام) در مواجهه با مفاسد اخلاقی با هدف تبیین این موضوع و با روش توصیفی گردآوری شده است و با تمرکز بر نهج البلاغه و سایر منابع معتبر دینی، شیوه‌های مقابله امام علی (علیه السلام) با مصادیق مختلف فساد اخلاقی را در دو عرصه فردی و اجتماعی تحلیل می‌کند. سیره عملی و گفتاری امیرالمومنین (علیه السلام) در مواجهه با مفاسد اخلاقی، گنجینه‌ای ارزشمند از آموزه‌های فردی و اجتماعی است که می‌تواند راهنمایی عملی برای جامعه امروز باشد. نتایج بررسی نشان می‌دهد که حضرت علی (علیه السلام)، ضمن تبیین ریشه‌ها و پیامدهای مخرب مفاسد اخلاقی همچون اسراف، غیبت، ظلم، سوءاستفاده از قدرت و بی‌عدالتی، راهبردهایی مبتنی بر اصلاح رفتار، شفافیت، تقوا، عدالت اجتماعی، نصیحت و موعظه، امر به معروف، تشویق به وحدت و همدلی، و الگوسازی عملی ارائه فرموده‌اند. سیره آن حضرت، الگویی زنده برای مبارزه با فساد، پرورش نفس و حفظ سلامت اجتماعی از راه کنترل هوای نفس، تقویت مسئولیت‌پذیری، و برپایی عدالت است. این الگوها می‌توانند الهام‌بخش برنامه‌های اخلاقی و اصلاحی در سطوح مختلف جامعه باشند.

کلیدواژه‌ها: امام علی (علیه السلام)، اجتماعی، سیره، فردی، مفاسد اخلاقی.

^۱. طلبه سطح دو. مدرسه علمیه حضرت زهرا (سلام الله علیها) شهرستان دورود

پژوهش حاضر با عنوان بررسی سیره امام علی (علیه السلام) در مواجهه با مفاسد اخلاقی به صورت کتابخانه ای و با روش توصیفی گردآوری شده است. فساد اخلاقی، در هر جامعه ای تهدیدی جدی برای سلامت فرد و بقای اجتماع به شمار می رود. این پدیده شوم، موجب از میان رفتن اعتماد عمومی، تزلزل بنیان های خانواده و فروپاشی سرمایه های معنوی جامعه می شود. به همین سبب، مکاتب فکری و دینی همواره به شیوه های گوناگون به مبارزه با مفاسد اخلاقی پرداخته و راهکارهایی برای مقابله با آن ارائه کرده اند. در میان منابع اسلامی، سیره امام علی (علیه السلام) جایگاهی ممتاز دارد؛ چرا که زندگی و کلمات آن حضرت آینه ای تمام نما از آموزه های نبوی و تجلی کامل اخلاق اصیل اسلامی است. شرایط کنونی جوامع مسلمان، به ویژه با گسترش آسیب های اخلاقی همچون اسراف و تبذیر، غیبت، سوءاستفاده از موقعیت و قدرت، بی عدالتی، تکبر و دورویی، بیش از هر زمان دیگری نیازمند بازخوانی و الگوبرداری از اسوه های دینی است. آقا امیر المومنین (علیه السلام)، به عنوان پیشوای عدالت، تقوا و انسانیت، نه تنها در میدان گفتار، بلکه در رفتار نیز، نمونه ای بی مانند از مبارزه عینی و ریشه ای با رذایل اخلاقی بوده است. تبیین دقیق سیره آن بزرگوار در زمینه مقابله با مفاسد اخلاقی می تواند راهنمای عملی، هم برای اصلاح فردی و هم برای ارتقای سلامت اخلاقی جامعه باشد.

مطالعات متعددی درباره ابعاد مختلف سیره سیدالوصیین حضرت علی (علیه السلام)، انجام شده است، اما کمتر پژوهشی به طور اختصاصی به تحلیل روش های مقابله آن حضرت با مصادیق عینی مفاسد اخلاقی در دو حوزه فردی و اجتماعی پرداخته است. عمده آثار یا بر جنبه های فردی تاکید کرده اند، یا تنها بعد اجتماعی موضوع را مدنظر داشته اند. برخی از پژوهش ها عبارتند از کتاب: سیره پیشوایان - سیره حضرت حضرت علی (علیه السلام) نویسنده: رسول جعفریان. در این کتاب، بخشی مهم به روش و سیره عملی امام متقیان حضرت علی (علیه السلام)، در مواجهه با انواع مفاسد اخلاقی در جامعه صدر اسلام اختصاص یافته است. نویسنده با تکیه بر منابع شیعی و سنی و استفاده از نهج البلاغه، نامه ها و خطبه های امام، چگونگی مقابله با ظلم، ریا، خیانت، غیبت، رشوه و سایر آسیب های اخلاقی را بررسی کرده و نمونه هایی از سیره اجرایی امام علی (علیه السلام) در برخورد با کارگزاران خطاکار و افراد فاسد را آورده است. ولی مقاله حاضر علاوه بر آنکه، معنای لغوی و اصطلاحی سیره و مفاسد را نیز مورد بررسی قرار داده به تبیین و بررسی موضوع مهم و اساسی سیره امام علی (علیه السلام) در برخورد با مفاسد اخلاقی در ابعاد فردی و اجتماعی می پردازد. کتاب: سیره اخلاقی امیرالمومنین (علیه السلام) از منظر نهج البلاغه، نویسنده: علی شیروانی. این کتاب مجموعه ای پژوهشی است که ابعاد گوناگون اخلاق فردی و اجتماعی امام علی (علیه السلام) را با

رویکردی موضوع‌محور بررسی می‌کند. نویسنده ضمن تحلیل آموزه‌های اخلاقی، مواضع امام در برابر فساد، بی‌عدالتی، سوءاستفاده از مقام و ثروت، و نیز شیوه عتاب و تذکر به خطاکاران و اهتمام امام به پاک‌سازی جامعه از آلودگی‌های اخلاقی را با شواهدی از نهج‌البلاغه تحلیل کرده است. نتایج حاکی از آن است، محتوای این کتاب، با مقاله حاضر تناسب موضوعی بسیار زیادی داشته است. مقاله: «بررسی سیره عملی امیرالمومنین (علیه‌السلام) در مقابله با مفاسد و آسیب‌های اخلاقی» نویسندگان: رقیه محسنی، محمدحسن زمانی. در این مقاله، با رویکرد توصیفی و تحلیلی، نحوه برخورد آقا امیرالمومنین (علیه‌السلام) با مفاسد اخلاقی همچون رشوه، غیبت، تهمت، خیانت در امانت و فریبکاری مورد بررسی قرار گرفته است. نویسندگان با استناد به کتب تاریخی و منابع روایی (به ویژه نهج‌البلاغه)، راهبردهای اجرایی امام در پیشگیری و اصلاح مفاسد اجتماعی را تبیین نموده‌اند و نمونه‌هایی از واکنش قاطعانه‌ی امام در برابر متخلفان حکومتی و اجتماعی را ذکر کرده‌اند. مقاله مذکور سیره امام علی (علیه‌السلام) در مبارزه با فساد اخلاقی فقط در بعد فردی را مورد بررسی قرار داده، این در حالی است که در پژوهش حاضر، تلاش می‌شود سیره امام علی (علیه‌السلام) در مبارزه با فساد اخلاقی در دو بعد فردی و اجتماعی به صورت پیوسته و هماهنگ و با تأکید بر کاربردی شدن آموزه‌ها مورد بررسی قرار گرفته است. به طور کلی وجه تمایز این مقاله با سایر تحقیقات انجام شده در این زمینه، همین مورد می‌باشد. هدف اصلی این پژوهش، شناسایی و تبیین راهبردهای اخلاقی امام علی (علیه‌السلام) در پیشگیری و مقابله با مفاسد اخلاقی در عرصه فردی و اجتماعی است. سوالات اساسی پژوهش عبارتند از:

روش‌های اصلاحی حضرت در برخورد با رذایل اخلاقی در سطح فرد و جامعه چیست؟

این پژوهش به روش توصیفی و بر پایه مطالعه منابع دست اول (نهج‌البلاغه، غررالحکم، روایات معتبر شیعه و کتب تاریخی) انجام پذیرفته و با تلفیق نگاه اخلاق اسلامی و نیازهای معاصر، نتیجه‌گیری عملی ارائه می‌شود.

الف: مفهوم شناسی

در زیر به بررسی مفهوم سیره و مفاسد اخلاقی در لغت و اصطلاح پرداخته می‌شود.

۱- تعریف سیره

واژه «سیره» در لغت عرب از ریشه «س.ی.ر» گرفته شده و به معنای روش، طریقه، رفتار، سنت و شیوه زندگی است. راغب اصفهانی در «المفردات فی غریب القرآن» می‌نویسد: «السَّيْرَةُ: الطَّرِيقَةُ وَ الْحَالَةُ كَهَ الْإِنْسَانِ عَلَيْهَا، وَ جَمْعُهُمَا سَيْرٌ؛ یعنی سیره به معنای طریقه و حالتی است که انسان بر آن رفتار می‌کند و جمع آن سیر است.» (راغب اصفهانی، ۱۴۱۹ ه.ق، ۲/۴۱۸)

در اصطلاح علوم اسلامی، به خصوص در علم تاریخ و علوم حدیث و سیره‌شناسی، سیره به معنای مجموعه رفتارها، روش‌ها، منش‌ها و سبک زندگی عملی یک فرد برجسته دینی (مانند پیامبر اسلام یا امامان معصوم علیهم‌السلام) در عرصه‌های فردی، اجتماعی، عبادی، سیاسی و اخلاقی است که می‌تواند الگویی برای دیگران باشد. سیره در اصطلاح به مجموعه رفتارها و شیوه‌های عملی معصومان (علیهم‌السلام) گفته می‌شود که در قالب گفتار، کردار و تقریر آنان در زندگی روزمره و تعاملات اجتماعی و فردی نمایان است و می‌تواند مبنای استنباط احکام و آموزه‌های اخلاقی و اجتماعی باشد. (جعفریان، ۱۳۸۱، ۱۷) همچنین، در «دائرةالمعارف اسلام» آمده است: «سیره به معنای رفتار پیوسته، عادت یا سنت عملی افراد مهم، به ویژه پیامبر اسلام و امامان، در زندگی فردی و اجتماعی است که از طریق منابع تاریخی و روایی ثبت شده و قابل پیروی است.» (معصومی، ۱۴۰۰، ۱۴)

۲- تعریف فساد

فساد در لغت از ریشه «فسد» گرفته شده و به معنای تباهی، نابودی، خرابی، انحراف از حالت مطلوب، و از بین رفتن درستی و سلامت است. (ابن منظور، ه. ق. ۱۴۱۸، ۱۳۲/۲) این واژه در زبان عربی به حالتی اطلاق می‌شود که چیزی از حالت طبیعی و سالم خود خارج شود و به خرابی یا انحطاط برسد. (راغب اصفهانی، ۱۴۱۹، ۳۲۱/۲) در اصطلاح، فساد مفهوم گسترده‌تری دارد و به هرگونه اقدام یا عملی اشاره دارد که موجب تخریب، اختلال یا نابودی نظام‌های اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و اخلاقی شود. فساد در اصطلاح به انحراف از اصول و قوانین با هدف کسب منافع شخصی، گروهی یا ضربه زدن به عدالت و ارزش‌های جامعه اطلاق می‌گردد. (محمودی گلپایگانی، ۱۳۸۹، ۵۴) در قرآن، فساد معنای گسترده‌ای دارد و به مواردی چون انحراف از عدالت، ظلم به دیگران، خیانت در امانت، و تخریب محیط اجتماعی اشاره شده است. مثلاً: «إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفُسَادَ» (بقره: ۲۰۵) خداوند فساد را نمی‌پسندد و از کسانی که آن را در زمین گسترش می‌دهند، بیزار است. در نهج‌البلاغه نیز امام علی (علیه‌السلام) مکرراً به فساد اجتماعی، اقتصادی و سیاسی اشاره کرده و آن را ریشه تباهی جامعه دانسته‌اند.

۳- تعریف مفاسد اخلاقی

فساد در لغت عرب از ریشه «فسد» آمده و به معنای تباهی، نابسامانی، خرابی و خروج از حالت اعتدال و سلامت است. واژه «مفسده» به معنای کاری است که موجب فساد و خرابی شود. در زبان فارسی، «مفسده» به معنای کار یا حالتی است که باعث فساد اخلاقی یا رفتاری می‌گردد. ابن‌منظور در لسان‌العرب می‌نویسد: الفساد: نقیض الصلاح، و هو خروج الشيء عن الاعتدال؛ یعنی فساد ضد صلاح است و به

معنای خارج شدن چیز از حالت اعتدال. (ابن منظور، ۱۴۱۸، ۲/۱۳۲) در اصطلاح علم اخلاق، مفاسد اخلاقی به مجموعه افعال، صفات و رفتارهایی اطلاق می شود که با فضایل انسانی و آموزه های دینی در تعارض بوده و موجب سقوط شخصیت فرد، ضعف ایمان و اختلال نظام اجتماعی و خانوادگی می شود. این مفاسد اعم از افعال، گفتار یا نیات نادرست هستند که سلامت روانی و معنوی فرد و جامعه را تهدید می کنند. از جمله مهم ترین مفاسد اخلاقی می توان به: کبر، حسد، ریا، غیبت، دروغ، خیانت، سوءظن، اسراف، ظلم، تهمت و سوءاستفاده از قدرت اشاره کرد. مفاسد اخلاقی، صفات یا اعمالی هستند که منشأ بروز گناهان و آسیب های فردی و اجتماعی شده و انسان را از مسیر کمال و سعادت دور می کنند. اینگونه رفتارها، تقوا و طهارت روح را از بین می برند و جامعه را به فساد و نابسامانی می کشانند. (مصباح یزدی، ۱۳۸۷، ۹۸/۱) در فرهنگ معارف اسلامی، مفاسد اخلاقی بیشتر به رذایل و بیماری های روحی یا رفتاری اطلاق می شود که منجر به زوال ارزش های فردی و اجتماعی یا نقض حقوق دیگران گردد.

ب: سیره امام علی (علیه السلام) در مبارزه با فساد اخلاقی در بعد فردی

سیف الله، حضرت علی (علیه السلام) به عنوان الگوی کامل اخلاق اسلامی، همواره در زندگی فردی خویش مبارزه با فساد اخلاقی را سرلوحه رفتار و گفتار خود قرار می داد. ایشان با تقوا، خودسازی، مراقبت بر افکار و رفتار، و پرهیز از گناه، نه تنها از آلودگی های اخلاقی فاصله می گرفتند، بلکه با گفتار و منزلت خویش، دیگران را نیز به پاکی و پرهیز از بدی ها فرا می خواندند. سیره فردی امام علی (علیه السلام) نشان دهنده اهمیت زیاد حفظ پاکدامنی، کنترل نفس و مبارزه پیوسته با تمایلات ناپسند است و الگویی روشن برای انسان هایی است که در پی رشد اخلاقی و معنوی هستند.

۱. خودنگهداری و کنترل نفس

خویشتن داری و کنترل نفس، پایه و اساس همه فضیلت های اخلاقی در زندگی فردی است. بی تفاوتی در برابر امیال و خواهش های نفس، زمینه ساز سقوط اخلاقی انسان خواهد شد. «به خدا سوگند! من با نفس خود چنان مجاهده و مبارزه کردم تا حق را بجا آوردم.» (نهج البلاغه، خطبه ۲۲۴) در جای دیگر می فرماید: (مَنْ مَلَكَ نَفْسَهُ عَزَّ) (تمیمی آمدی، ۱۳۷۸، ۱۰۹/۱) «کسی که بر نفس خویش پیروز شود، حرمت و کرامت خود را حفظ کرده است.» امام علی (علیه السلام) بر این باور بود که ریشه اصلاح فردی، تسلط بر نفس است و خود اهل ریاضت، مراقبه و مجاهده فراوان با خواسته های نفسانی خویش بود. کسی که نفس خود را کنترل کند، دیگر زمینه فساد اخلاقی برایش به حداقل می رسد و عزت و احترام خود را نزد خدا و انسان ها حفظ می کند.

۷. پرهیز از غیبت و سخن چینی در جامعه

«هرگاه به مرگ برادرت مبتلا شدی (یعنی از دست کسی ناراحت شدی)، زبانت را جز به خیر باز مکن.» (نهج البلاغه، حکمت ۲۵۲) بعد اجتماعی این نکته آن است که غیبت و شایعه پراکنی روابط سالم را از بین می برد و بستر گناه و اختلاف است. در نامه به مالک اشتر، تاکید می کند که از گوش دادن به سخن چینیان و پذیرش سخنان بی اساس بدون تحقیق خودداری کن (نهج البلاغه، نامه ۵۳).

۸. جلوگیری از سوءاستفاده از قدرت

«بدی در کارگزاری موجب بیم از برکناری است.» (حرعاملی، ۱۴۱۴ ه. ق، ۴۱۷/۱) حاکم باید مراقب باشد که صاحب منصبان از قدرت خود سوءاستفاده نکنند؛ این امر فساد را در نطفه خفه می کند. وقتی کارگزار حضرت، والی بصره، تخلف مالی کرد، حضرت فوراً او را برکنار کرد و اموال را به بیت المال بازگرداند. (زمخشری، ۱۴۰۷ ه. ق، ۵۲/۲)

۹. وحدت اجتماعی و تقویت روح جمعی

«بر همدلی و اجتماع پافشاری کنید و از تفرقه بر حذر باشید...» (نهج البلاغه، خطبه ۱۷۶) اختلاف و تفرقه منشا پیدایش اخلاقیات ناسالم و زمینه ساز گناه است. در نبرد صفین، امام اختلاف برانگیزان را توییح می کند و به تمرکز بر اهداف الهی و وحدت فرا می خواند.

۱۰. الگوسازی رهبر برای اصلاح جامعه

امیرالمؤمنین (علیه السلام) اگر چیزی را می دید که می توانست خود اصلاح کند، اقدام می کرد و اگر نمی توانست، خدا را می خواند و مردم را اندرز می داد. «کلینی، ۱۴۱۲ ه. ق، ۳/۱۴۹) رهبر اسلامی در صف اول اصلاح و مقابله با منکرات است و الگوسازی عملی بالاترین تاثیر را دارد. خود امام بارها برای قطع فسادها حتی با دست خود اقدام می کرد و هرجا نمی شد، با نصیحت و تذکر به مردم، مانع گسترش منکر می شد. (مهدوی کنی، ۱۳۸۰، ۵۸)

۱۱. صبر و تحمل در برابر آزار مردم

«...با مردمی که در کار شما عیب جویی می کنند و در همدلی شان با شما شک دارند، صبر کنی...» (نهج البلاغه، خطبه ۱۶۲) حضرت باوجود کارشکنی دشمنان داخلی و بی انصافی ها، از مدار عدالت خارج نشد و اهل مدارا و صبوری بود.

۱۲. تشویق به روحیه تعاون و دگرخواهی

«من لم ينفع الناس لم ينفع نفسه» (حرعاملی، ۱۴۱۲، ۱۷۸/۲، حدیث ۳۵۴۷) «کسی که به مردم سود نرساند، خود نیز سودی نمی‌برد.» امام مردم را به همکاری و دگرخواهی در مشکلات اجتماعی توصیه می‌کرد و همواره برای گره‌گشایی بین مردم واسطه می‌شد. (معصومی، ۱۴۰۰، ۱۲۳)

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف روشن ساختن سیره عملی امام علی علیه‌السلام در مقابله با مفاسد اخلاقی، نشان داد که آن حضرت رویکردی جامع و همه‌جانبه در مبارزه با آسیب‌های اخلاقی، چه در سطح فردی و چه اجتماعی، در پیش گرفته بود. نتایج مبسوط پژوهش را می‌توان در محورهای زیر خلاصه نمود: امام علی (علیه‌السلام) فساد اخلاقی را امری ویرانگر در بُعد فردی و اجتماعی می‌دانست که موجب زوال دین، افتادن به ورطه گناه، تباهی روابط انسانی و سلب امنیت اجتماعی می‌شد. از نگاه حضرت، فساد تنها در دزدی یا مالی‌خواری خلاصه نمی‌شود، بلکه رذایلی چون اسراف، غیبت، حسد، سخن‌چینی، ظلم و سوءاستفاده از جایگاه از اصلی‌ترین مصادیق آن است. مولی‌الموحدین علی (علیه‌السلام) همواره با زبان نصیحت، امر به معروف و نهی از منکر و با بهره‌گیری از حکمت و موعظه، تلاش داشت جامعه را درباره آثار سوء مفاسد اخلاقی آگاه کند. بیان مکرر خطرات رذایل و تشویق به فضایل، یکی از روش‌های بنیادین آن حضرت در فرهنگ‌سازی اخلاقی بود.

در نامه‌ها و خطبه‌های حضرت، تأکید فراوان بر لزوم شفافیت، جلوگیری از تبعیض و سوءاستفاده از قدرت توسط مسئولان دیده می‌شود. حضرت نه تنها اطرافیان خود، بلکه کلیه کارگزاران نظام اسلامی را به پاسخگویی، امانت‌داری و دوری از ویژه‌خواری فرامی‌خواند. از مهم‌ترین ویژگی‌های سیره امام علی (علیه‌السلام) الگوآفرینی عملی بود. آن حضرت نه تنها با سخن بلکه در رفتار، ساده‌زیستی، انصاف، دوری از اسراف، اهتمام به فقرا و حتی انتقادپذیری را سرلوحه رفتار خود قرار داد. این امر موجب شد نه تنها محبوبیت عمومی ایشان افزایش یابد، بلکه رفتار عملی او خود بهترین ابزار برای ترویج اخلاقیات شد. در نهج‌البلاغه، نسبت به آفت‌های زبانی چون غیبت، بدگویی و آبروریزی افراد هشدار داده شده است و اسدالله، شیر خدا به شدت با این گونه رذایل برخورد داشت. حضرت این رفتارها را عامل فروپاشی روابط و سلب اعتماد معرفی کرد و توصیه می‌فرمود به جای افشاگری و تهمت، به ستاریت و عفو روی آورده شود. از منظر مولا علی (علیه‌السلام) عدالت، زیربنای جامعه سالم است. ایشان علاوه بر توصیه‌های شفاهی، عملاً با تقسیم عادلانه بیت‌المال، احسان به نیازمندان، دفاع از حقوق ضعفا و برخورد با متخلفان، بستر سوءاستفاده، رانت و ظلم را از میان برداشت و به تمام مسلمانان به دیده برابری

می‌نگریست. امیرالمومنین علی (علیه السلام) با تأکید بر وحدت و حُسن معاشرت، جامعه را از تفرقه، تعصبات کور و دشمنی برحذر می‌داشت و پاسداری از اتحاد اسلامی را از مهم‌ترین راه‌های مقابله با مفسد می‌دانست. حضرت با سعه صدر، صبوری در برابر آزارها و ایثار، نمونه‌ای عینی برای گذشت و تعاون به شمار می‌رفت. سیره مولای متقیان حضرت علی (علیه السلام) در مقابله با مفسد اخلاقی، نمونه‌ای کامل از پیوند اخلاق فردی و اجتماعی و مصداق عملی «حُسن خلق» نبوی است. ایشان با تمرکز بر آموزش مستمر، الگوآفرینی، شفافیت، عدل، همدلی و وحدت، جامعه‌ای آرمانی را پایه‌ریزی کرد که فلسفه وجودی آن، رشد انسان و سلامت جامعه است. الهام از سیره آن حضرت، می‌تواند پاسخگوی بسیاری از مشکلات و چالش‌های اخلاقی عصر حاضر باشد. در نهایت، بازخوانی و به‌کارگیری آموزه‌های عملی امام علی (علیه السلام) نه تنها برای رشد اخلاق فردی، بلکه برای ساختن جامعه‌ای سالم، پویا و مقاوم در برابر مفسد اخلاقی ضرورت جدی دارد. امید است این پژوهش، گامی در جهت احیای این سیره نورانی و الهام‌بخشی برای برنامه‌ریزان فرهنگی، مسئولان و عموم مردم مسلمان باشد.

منابع و مآخذ

*قرآن کریم

*نهج البلاغه

الف) فهرست کتابها

۱. الفراهیدی، خلیل بن احمد؛ ۱۴۰۹ ه.ق، لعین، تحقیق مهدی محزومی، بیروت: دار الهجرة الطبعة الثانية، جلد اول
۲. ابن منظور ۱۴۱۸ ه.ق، لسان العرب، بیروت، دار احیاء التراث العربی، چاپ اول، جلد دوم.
۳. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد، ۱۳۷۸ غررالحکم و دررالکلم، تصنیف: مصطفی و حسین درایتی، قم، دفتر تبلیغات اسلامی، جلد دوم.
۴. دشتی، محمد ۱۳۸۶، نهج البلاغه: ترجمه و شرح، قم: مؤسسه نشر نهج البلاغه.
۵. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، ۱۴۱۹ ه.ق، مفردات ألفاظ القرآن، بیروت. چاپ سوم، جلد اول

۶. زمخشری، محمود بن عمر؛ ق. ۱۴۰۷، الکشاف، عن حقائق غوامض التنزیل و عیون الاقاویل فی وجوه التاویل، بیروت: ناشر دار الکتاب

العربی، الطبعة الثالثة، جلد دوم

۷. سبحانی، جعفر، ۱۳۸۶، فروغ ولایت، قم: انتشارات موسسه امام صادق (علیه السلام).

۸. صادقی تهرانی، سید محمد ۱۳۹۰، تفسیر الفرقان، تهران: انتشارات اسلام. چاپ اول، جلد دوم.

۹. صدوق، ابن جعفر محمد بن علی بن الحسین بن بابویه القمی؛ ۱۴۱۵ ه. ق. توحید، قم: مؤسسه الامام الهادی (علیه السلام)،

۱۰. طباطبایی، سید محمد حسین ۱۳۶۷، المیزان فی تفسیر القرآن، تهران: دارالکتب الاسلامیه.

۱۱. طریحی، ۱۳۶۸، مجمع البحرین، وزارة الثقافة و الارشاد الاسلامی، الطبعة الاولى،

۱۲. فضل الله، سید محمد حسین ۱۳۸۲، انسان کامل در نهج البلاغه، قم: دارالهادی. چاپ اول، جلد دوم

۱۳. قرائتی، محسن ۱۳۹۷، سبک زندگی اسلامی در نهج البلاغه، تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن. چاپ هفتم، جلد اول

۱۴. کلینی، یعقوب، ۱۴۰۳ ه. ق، اصول کافی، بیروت: دار احیاء التراث، الطبعة الثالثة، جلد سوم

۱۵. مستفید، سید حسن ۱۳۹۱، امام علی (علیه السلام) و مبانی اخلاق اجتماعی، پژوهشنامه معارف نهج البلاغه، شماره ۱۵.

۱۶. مطهری، مرتضی؛ ۱۳۷۷، تعلیم و تربیت در اسلام، انتشارات صدرا، چاپ بهار، جلد اول

۱۷. مظاهری، سید مهدی ۱۳۹۵، سیره اخلاقی امام علی (علیه السلام)، تهران: نشر مشعر.

۱۸. مظاهری، مهدی؛ ۱۳۷۹، حجاب، تهران: مؤسسه ی فرهنگی دانش و اندیشه ی معاصر، چاپ اول، جلد دوم

۱۹. مهدوی کنی، محمدرضا ۱۳۸۰، سیره امام علی (علیه السلام) در حکومت و اخلاق اجتماعی، تهران: مرکز تحقیقات و انتشارات

اسلامی. جلد اول

۲۰. مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۷۵، حکومت جهانی مهدی (عجل الله تعالی)، قم: مدرسه الامام علی بن ابیطالب (علیه السلام)، جلد دوم

۲۱. مصباح یزدی حائری، ۱۳۸۸ ه. ش. علی بن زین العابدین، إلزام الناصب فی إثبات الحجة الغائب (عج)، ترجمه: محمد جواد مرعشی

نجفی، قم: انتشارات موعود، چاپ سوم، جلد ۳

۲۲.

ب) فهرست مقالات

۱. جعفریان، ۱۳۸۱، بررسی. بررسی سیره عملی امام علی (علیه السلام) مجله حدیث پژوهی، ۱۱ دوره، شماره، (۲)

۲. شفیعی مازندرانی، ۱۳۸۹، روش‌شناسی امام علی (علیه السلام)، مجله: پژوهش‌نامه علوی، بهار و تابستان سال سیزدهم - شماره ۱

۳. معصومی، لیلا، ۱۴۰۰، تحلیل رفتارهای اخلاقی امام علی (علیه السلام) در جامعه اسلامی، نشریه مطالعات اسلامی و اخلاق اجتماعی، سال

۱۰، شماره ۲.

۴. محمودی گلپایگانی، ۱۳۸۹، سیره مدیریتی امیرالمومنین علی (علیه السلام) نشریه فرهنگ کوثر، شماره ۱۳۷، سال سوم